

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кафедра економіки підприємства

***СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ***

Колективна монографія

Херсон 2017

УДК 338.26/27:338.43

Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного вищого навчального закладу
«Херсонський державний аграрний університет»
Протокол № 11 від 29 травня 2017 р.

Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки України: [монографія] / За редакцією А.В. Руснак. - Херсон: ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2017. - 440 с.

Колективна монографія є узагальнюючим результатом Міжнародної науково-практичної конференції «Економічний потенціал аграрного сектору України: наукові підходи та практика реалізації». В монографії розглянуто теоретичні та практичні аспекти ефективного функціонування аграрного сектору економіки України, досліджено сучасний стан та перспективи його розвитку.

Призначено для науковців, докторантів, аспірантів та магістрантів вищих навчальних закладів, фахівців - практиків, а також становить науковий інтерес для всіх, кого цікавить окреслене коло проблем.

Рецензенти:

О.А. Сараніна - доктор економічних наук, професор

А.С. Мохненко - доктор економічних наук, професор

@Колектив авторів 2017

*Мохненко А.С.- д.е.н., професор
Херсонський державний університет, м. Херсон*

КОНЦЕПЦІЯ СТРУКТУРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ У КОНТЕКСТІ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ

Формування високоефективної аграрної системи, покликаної забезпечити продовольчу безпеку і створити нормальні умови для розвитку сільських територій, є не простою проблемою для будь-якої країни та її регіонів, але стає особливо складною в період радикальних реформ. Масштабна трансформація сільського господарства, що почалася в 90-х роках ХХ століття й визначила введення нових форм і видів економічних відносин, формування нових структурних одиниць і моделей управління, була пов'язана з переходом до ринкової системи господарювання. Однак спрощене розуміння сутності ринкових реформ і економічної лібералізації не забезпечило реального переходу до стійкої аграрної системи. Трансформаційні процеси здійснювалися у відсутності чіткого бачення нового структурного вигляду сільського господарства. В результаті на вже наявні базові проблеми неефективності колишньої системи господарювання наклалися нові дисбаланси і диспропорції. У реальній економіці це проявилось в нерівномірності трансформаційних змін у різних сферах агроекономічної діяльності, нераціональності внутрішньогалузевих пропорцій і обмеженні можливостей структурного маневру з внутрішньогалузевого перерозподілу ресурсів, руйнуванні виробничого потенціалу і відтоку товаровиробників з галузі, погіршенні експортно-імпортного співвідношення в продовольчій забезпеченості.

Наявність численних структурних вад обмежувало поступальний розвиток аграрної системи й обумовило об'єктивну необхідність керованих трансформаційних процесів. В даний час формування ефективно функціонуючого сільського господарства є одним з фундаментальних положень державної аграрної політики. Рішення такої важливої народногосподарської задачі неможливе без структурної перебудови аграрної системи.

У науковому плані проблема регулювання народногосподарської структури в рамках сучасних трансформацій знаходиться в активній її розробці. Розгляд сільського господарства як складного поліструктурного об'єкта вимагає теоретичного переосмислення і методологічного розкриття економічної сутності і змісту процесу структурних перетворень, виявлення ролі держави в прогресивних структурних зрушеннях і формування нової моделі концепції перетворення.

Гарантією для стійкого росту і розвитку сільського господарства є збалансованість і пропорційність його структури. У сучасній науці дослідженню аграрної структури приділяється особливе значення, а сам термін трактується з різних позицій. Змістовна особливість авторського формулювання представляє розгляд аграрної структури в контексті теорії систем, інструментарій якої орієнтований на розкриття цілісності об'єкта через визначення його архітекtonіки і виявлення регуляторних механізмів.

Аграрна структура – це визначена для кожного історичного етапу розвитку сукупність стійких системоутворюючих зв'язків між сумісними і взаємодоповнюючими елементами, що забезпечують стабільність і рівновагу агросистеми, при різних внутрішніх змінах і зовнішніх впливах.

Внутрішня будова системи розглядається через діаду "елементи-зв'язок". Як елементи структури виступають різні економічні одиниці: сільськогосподарські товаровиробники, галузі, сфери і види діяльності, територіальні утворення, інститути, ресурси і т.д.

Роль зв'язків полягає у взаємоналаштуванні і погодженості елементів для досягнення цілей системи. Конфігурацію аграрної системи, як ми вважаємо, визначають вісім типів зв'язків між елементами:

- змісту і функціонального призначення;
- спрямованості впливу;
- ролі в структурі;
- характеру впливу;
- просторової орієнтації;
- варіабельності;
- тривалості;
- інтенсивності взаємодії елементів.

На нашу думку, структуризація – декомпозиція на елементи і зв'язки – визначається внутрішніми властивостями аграрної системи і відтворює її реальну організацію. Завдяки великій кількості вхідних елементів і множині міжелементних зв'язків сільське господарство характеризується багаторівневим ієрархічним типом структури з виділенням п'яти структурних зрізів:

- галузевого;
- територіального;
- інституціонального;
- організаційно-економічного;
- технологічного;

Незважаючи на різне функціональне призначення, структурні зрізи невіддільні друг від друга, взаємообумовлені і взаємозалежні, утворюють єдине ціле.

Структура динамічна по своїй природі і відбиває еволюцію аграрної системи. Змінюючи структуру, система пристосовується до умов середовища існування. Під впливом внутрішніх змін і зовнішніх впливів швидкість і напрямки розвитку окремих елементів системи, набуття ними нових якостей істотно розрізняються. Це приводить до порушення основних пропорцій і відповідностей між сторонами діяльності, появи внутрішніх протиріч. Система стає дезорганізованою, а ефективність її різко падає. У результаті з'являються передумови для трансформації, що може привести до формування нової упорядкованості, для якої існує своя структура, свої граничні значення адаптації, свої небезпеки втрати стійкості, свій цикл розвитку.

Специфіка перетворень у сільському господарстві обумовлена великим числом стохастичних факторів, що впливають на систему, тривалістю і глибиною криз, запізнюванням і низькою швидкістю трансформаційного

процесу, тривалим терміном адаптації системи.

Перехід аграрної системи на траєкторію стійкого ефективного розвитку передбачає своєчасну й адекватну ситуацію управління процесом перетворення з боку держави шляхом формування структурної політики. Найбільш типовий погляд – розгляд структурної політики як системи заходів, спрямованих на реорганізацію сільськогосподарських підприємств і розвиток багатокладності. Такий підхід, акцентуючи увагу лише на одному аспекті, ігнорує структурну складність сільського господарства, взаємозв'язок і взаємодію його підсистем, що знижує ефективність перетворень. Доцільно зміст структурної політики розглядати набагато ширше, охоплюючи всі рівні складної ієрархії аграрної системи.

Аграрна структурна політика – це система державних заходів, що сприяють формуванню і підтримці найбільш ефективних співвідношень і пропорцій у сільському господарстві, що забезпечують його цілісність, ефективність і стійкість. Зміст структурної політики представлено на рис. 1.

Змістовне наповнення програм структурного регулювання буде залежати від реального стану аграрної економіки. При цьому виділені три можливих ситуації:

1) якщо галузь має стійкий характер функціонування при несуттєвих відхиленнях від заданих пропорцій, то програма структурних перетворень буде націлена на збереження організаційного устрою, збалансованості і цілісності щодо заданого вектора розвитку;

2) у випадку наявності явних структурних деформацій регульовані перетворення будуть пов'язані з переглядом і коректуванням структурних пропорцій, створенням програми, спрямованої на формування більш ефективної моделі сільського господарства;

3) якщо ж галузь переживає глибоку кризу, то ціль структурної політики полягає в радикальній трансформації, спрямованій на подолання кризових явищ і відновлення оптимальних пропорцій, домірності співвідношень у границях аграрної системи.

Незалежно від ситуації критерієм перетворень виступає стійкий розвиток сільського господарства, тобто здатність системи забезпечувати гарантоване відтворення його структурних елементів (природного середовища, засобів виробництва, людини), попереджати виникнення комплексних погроз і дестабілізуючих факторів.

Ефективність трансформаційного процесу забезпечується обґрунтованим вибором пріоритетів. Вибір пріоритетів повинен бути пов'язаний із системними викликами, що відбивають як внутрішні бар'єри розвитку, так і світові тенденції. У розвинутих країнах сучасна аграрна політика спрямована на вирішення широкого кола структурних проблем, виділяючи як пріоритети: вирівнювання економічного розвитку і формування єдиного аграрного простору, створення висококонкурентного інституціонального середовища і більш стійких, життєздатних виробничих одиниць, досягнення балансу між попитом та пропозицією, модернізацію виробництва на основі інноваційного технологічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності аграрного

сектора за рахунок диверсифікованості виробництва і розвитку нових галузей.

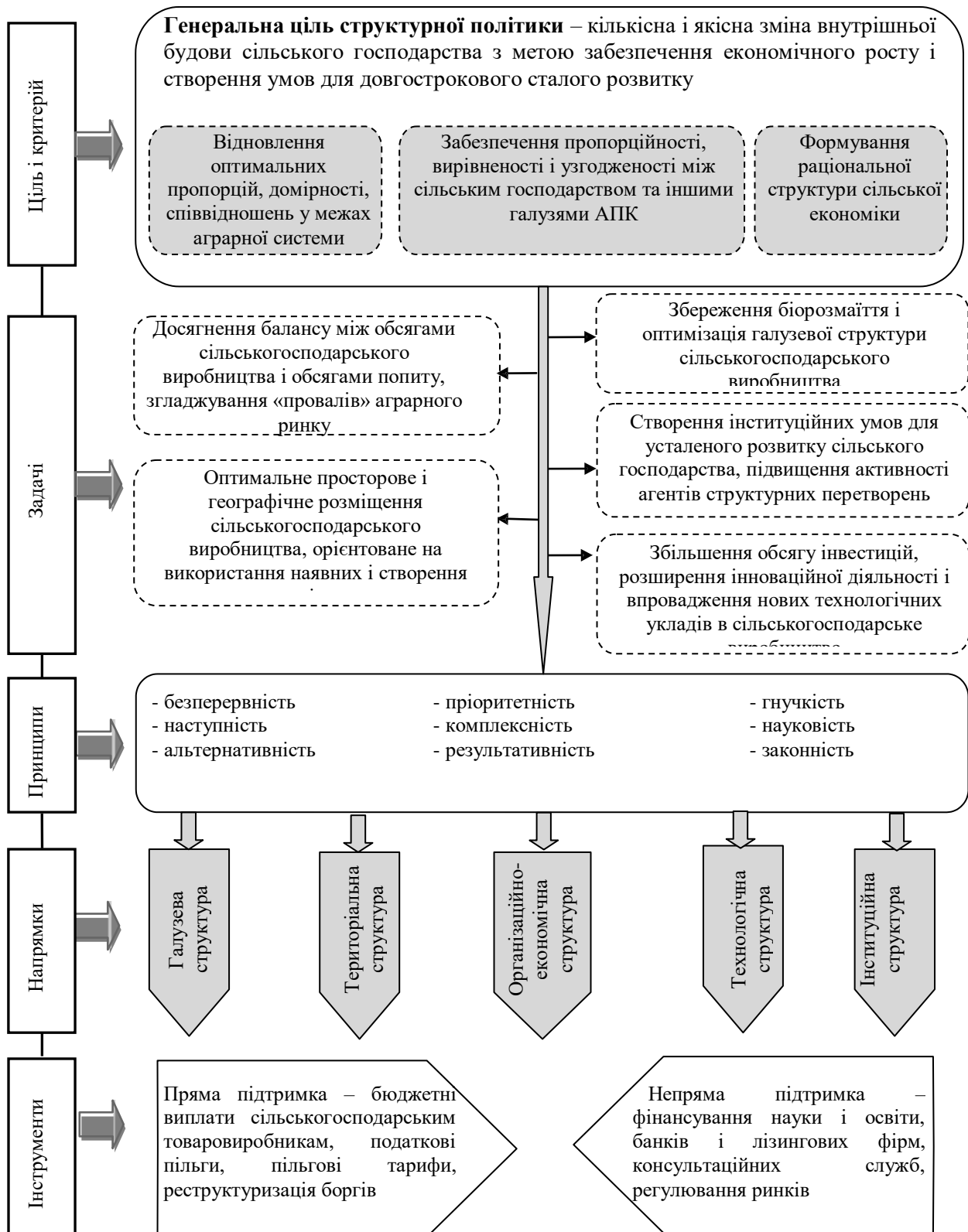

Рис. 1 - Зміст структурної політики у аграрному секторі економіки

Перетворення здійснюються у взаємоув'язці одне з одним, що дозволяє формувати єдиний інструментарій структурного регулювання (табл. 1). При

виборі поєднання інструментів головна задача структурної політики полягає в тому, щоб забезпечити кумулятивний ефект від найбільш вигідних поєднань, співвідносячи вибір з реальними можливостями регіону, потребами об'єктів структурного регулювання.

Таблиця 1

Основні напрями й інструменти державного регулювання структурних трансформацій

Напрямок	Інструменти
Оптимізація галузевої структури сільськогосподарського виробництва	Субсидії і гранти для входу в галузь, пільгове оподаткування суб'єктів, що розвивають нові галузі на високотехнологічній основі, формування і фінансування пілотних проектів, квоти на виробництво і збут продукції, товарні і закупівельні інтервенції, виплати для заохочення виробництва якісної продукції, формування маркетингових програм, що допомагають товаровиробникам робити правильний виробничий вибір
Оптимальне просторове і географічне розміщення сільськогосподарського виробництва	Фінансова підтримка економічно значимих програм і проектів для регіонів (територій), субсидування товаровиробників з урахуванням поправочних зональних коефіцієнтів
Упровадження нових технологічних укладів у сільськогосподарське виробництво	Субсидування процентних ставок по інвестиційних кредитах, створення державних інвестиційних фондів, субсидування наукових досліджень і розробок, формування банку науково-технічних проектів, формування приватно-державних дослідницьких фірм, організація мережі демонстраційних господарств і ферм, фінансування пілотних проектів, надання податкових пільг і канікул підприємствам, що реалізують великі інноваційні проекти, розвиток лізингу
Підтримка багатоукладної організаційно-економічної структури	Реструктуризація боргів підприємств, компенсація витрат на виробництво, цільові і заставні ціни, компенсації на страхування, розвиток кооперації й інтеграції, формування агропромислових кластерів, розвиток фермерства
Створення сприятливого інституціонального середовища	Фінансування витрат на формування системи сільськогосподарського консультування й інформаційного забезпечення, створення центрів сервісних послуг, формування платіжних агентств, агропарків, ринкових інститутів

У забезпеченні успішної реалізації державних рішень важлива роль належить наступності, координації дій і партнерству, центральних і регіональних органів управління галуззю й органів місцевого самоврядування. Роль органів управління галуззю зводиться до розробки загальної концепції структурних трансформацій у рамках аграрної політики, на рівні суб'єктів України проводиться діагностика стану галузі, виробляються регіональні

програми, конкретизується організаційно-економічний механізм перетворень і ресурсне забезпечення, оцінюється ефективність структурної політики.

Головну роль у структурних змінах відіграє районний рівень, оскільки тут сходяться всі учасники процесу перетворення. Формування програм і планів доцільно здійснювати при їх активній участі. Тому за районним рівнем закріплюється одна із самих складних функцій – залучення в трансформаційний процес первинних товаровиробників (фермерів) і сільської громадськості, розвиток їх ініціативи і формування відповідальності шляхом створення комунікаційних площадок для учасників трансформаційного процесу, надання інформаційно-консультаційних і освітніх послуг. Координація і партнерство центрального, регіонального і районного рівнів забезпечується поєднанням адміністративного і субсидіарного підходів у плануванні.

В інтересах результативності структурні перетворення повинні знаходитися під контролем, а оцінка змін у галузі проводиться з використанням технологій економічного моніторингу, що дозволяє чітко визначати спрямованість, глибину і результативність структурних змін. Методична конструкція моніторингу включає три блоки: вимір структурних зрушень; аналіз стану аграрної структури; оцінка ефективності функціонування аграрної системи (рис. 2).

При дослідженні структурних зрушень визначається ступінь зміни взаємозалежних пропорцій, що ведуть до виникнення нової якості. Зіставлення нових пропорцій з граничними, дозволяє оцінити стан структури, визначити ступінь наростання або зниження погроз в аграрній системі. У якості граничних (оптимальних) значень можуть бути прийняті індикатори не нижче середньосвітових або показники, що характеризують успішність розвитку галузі в попередні роки. Оскільки структура детермінує якість системи, тому заключним етапом в оцінці структурних перетворень повинне стати визначення ефективності самої аграрної системи з використанням широкого складу показників, що оцінюють роботу галузі. Такий трьохетапний підхід дозволяє одержати повномасштабні кількісні і якісні оцінки і прийняти правильні управлінські рішення, визначаючи тип економічної ситуації і вибираючи програму перетворень з діапазоном від простого утримання балансу аграрної системи до повної структурної трансформації.

Найбільш радикальні зміни в ході ринкової реформи перетерпіла організаційно-економічна структура сільського господарства: представляючи собою сукупність господарських укладів, вона цілком поміняла свій вигляд завдяки інституціональним перетворенням. Якщо на початку 90-х років минулого століття переважне положення в аграрній економіці займав корпоративний уклад, то до кінця першого десятиліття XXI століття Херсонську область можна віднести до числа регіонів, де аграрна структура придбала змішаний характер з перевагою фермерського сектора.

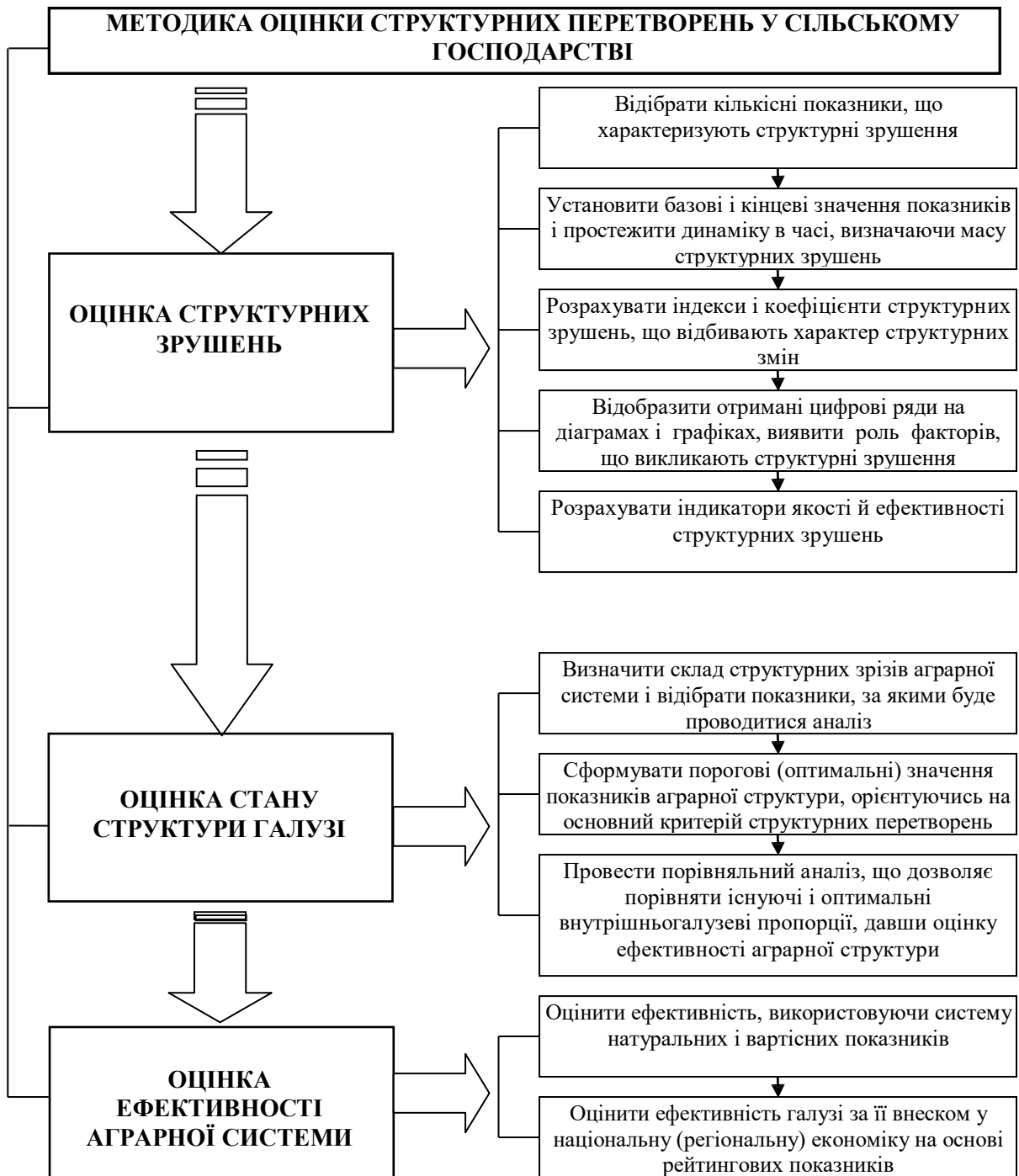

Рис. 2 - Етапи методики кількісної оцінки структурних перетворень

Сформована модель не позбавлена структурних вад. Корпоративний сектор, основу якого складають сільськогосподарські організації, стрімко скорочується. Підсилюються тенденції перерозподілу ресурсного потенціалу і концентрації виробництва: росте частка великих господарств, низькотоварні господарства ліквідуються. У великих по розмірах землеволодіння високотоварних господарствах спостерігається уповільнення віддачі від факторів виробництва.

Сектор малих форм господарювання займає ті виробничі ніші, у яких не готові працювати сільськогосподарські товаровиробники. Фермерськими

господарствами і господарствами населення виробляється переважна кількість плодів і ягід, картоплі, овочів, вовни, молока, худоби і птиці на забій від загального обсягу виробництва. Розміщення складних і ресурсовитратних галузей у малому секторі, де низький рівень використовуваних технологій і способів організації виробництва, стримує зміни в технологічній структурі і не дає можливості економічного прориву. Характер виробництва в малому секторі переважно споживчого типу, рівень товарності коливається по різних видах продукції в межах 3,3 - 23,1%. Функціонування всіх суб'єктів аграрної системи хитливе.

У числі факторів, що викликають негативні структурні зміни, найбільше вплив здійснюють: обмеження попиту і зміна структури споживання населенням, ріст інфляції і підвищення цін на ресурси, ослаблення конкуренції в аграрній сфері і формування олігополістичної структури ринку переробки сільськогосподарської продукції, відсутність повноцінної інноваційної інфраструктури, низький соціально-економічний розвиток сільських територій. Число факторів, що здійснюють позитивний вплив на структурну динаміку, набагато менше, але всі вони пов'язані з активізацією ролі держави в трансформаційному процесі.

Діючі форми і механізм державної підтримки забезпечують збереження сформованої виробничої структури, не вирішуючи проблему галузевого дисбалансу. Сільськогосподарські товаровиробники слабо зацікавлені в розвитку тваринництва, про що свідчить уповільнення темпу росту фінансування і, як наслідок, уповільнення темпу зростання виробництва. Разом з тим розмір засобів і число інструментів, реалізованих у рослинництві, викликають більший підприємницький інтерес. Сучасний інструментарій державної підтримки не розвиває малі, унікальні галузі, здатні забезпечити конкурентоспроможність сільського господарства.

Розгляд бюджетного фінансування в розрізі сільськогосподарських товаровиробників свідчить про непропорційність розподілу коштів. У загальному обсязі субсидій, отриманих з бюджетів усіх рівнів сільськогосподарськими товаровиробниками, на частку малих форм господарювання приходиться 1,4 %, а їх внесок у валовий аграрний продукт – 58%. Сформована ситуація викликана необробленістю механізмів по залученню даного сектору в трансформаційний процес.

Формування загальної концепції структурних перетворень, на нашу думку, варто почати з визначення системи пріоритетів. Вибір пріоритетів доцільно здійснювати в наступній послідовності: за результатами ревізії системи формується розширена матриця можливих варіантів структурних перетворень, вибір яких визначається низкою факторів і принципів (рис. 3).

Рис. 3 - Вибір пріоритетів структурних перетворень у аграрному секторі

Принципи дозволяють сформулювати правила вибору, фактори, будучи рушійною силою змін, дозволяють віддати перевагу тому чи іншому заходу структурного регулювання. Визначаючи склад принципів, виходили з того, що заходи структурного регулювання повинні бути забезпечені ресурсами, сприяти росту конкурентоспроможності сільського господарства, мати комплекс ефектів, стимулювати ріст активності серед суб'єктів аграрного підприємництва, а часовий інтервал не повинен бути занадто великий. Фактори вибору багато в чому формуються під впливом економічних викликів і сьогодні вони пов'язані з забезпеченням продовольчої безпеки, посиленням ролі інновацій і технологічних змін у сільськогосподарському виробництві, концентрацією аграрного потенціалу і формуванням нових територіальних

центрів росту, розвитком сільських територій і забезпеченням високих соціальних стандартів життя селян. Підсумком методичної процедури є рішення, що визначає склад пріоритетів, здатних забезпечити прогресивні структурні перетворення.

Практичне застосування методики дозволило сформувати систему пріоритетів у рамках концепції структурних перетворень сільського господарства Херсонської області. Їх набір наступний:

- формування висококонкурентного інституціонального середовища, що стимулює підприємницьку активність і залучення капіталу в галузь;
- збалансований просторово-економічний розвиток на основі структурної диверсифікованості сільського господарства і формування нових територіальних центрів аграрного розвитку;
- техніко-технологічна модернізація галузі на основі використання новітніх досягнень в області науки.

*Панкратьєва Т.Л.
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет», м.Херсон*

СУЧАСНИЙ СТАН ВИНОГРАДАРСТВА І ВИНОРОБСТВА УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ

Виноградарсько-виноробна галузь на Півдні України та в деяких районах Закарпаття завжди була й залишається бюджетоутворювальною складовою агропромислового комплексу. Але протягом останніх десятиріч у виноградарстві України відбувся ряд негативних процесів, які призвели до загального скорочення виноградних насаджень, зменшення обсягів закладання молодих, які не компенсують площ, що вибувають із господарського обігу, високої зрідженості, зменшення обсягів виробництва саджанців стійких до збудників хвороб, розповсюдження посередніх сортів із невисокими споживчими властивостями. Це спричинило зменшення виробництва винограду й занепаду галузі, яка нині знаходиться в кризовому стані. Тому одним з головних завдань вітчизняних виноробних підприємств є активізація маркетингових програм розвитку з метою збереження ринкової частки, а також збереження і посилення лояльності наявних споживачів.

Стан і перспективи виноградарсько-виноробного виробництва розглянуто І.І. Червеном, П.М. Майданевичем, А.М. Бузні, В.О. Рибінцевим, С.Г. Черемісіною, аналіз виноградарсько-виноробного ринку розглядався І.Г. Матчиною, а виклад основних методів і напрямів аналізу ефективності виробництва й реалізації продукції виноградарсько-виноробних підприємств представлено у роботах С.В. Додонова, В.М. Дятла, В.О. Заготова, Ю.М. Новікової тощо.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ.....	4
Ковальова А.О., Танклевська Н.С. Теоретичні основи оцінки ефективності забезпечення фінансовими ресурсами функціонування сільськогосподарських підприємств.....	4
Кривець Ю.М., Постол А.А. Інноваційні та корпоративні засади управління розвитком суб'єктів аграрного господарювання.....	12
Крикунова В.М., Фомішина В.М. Теоретичні засади управління ризиками підприємницької діяльності сільськогосподарських товаровиробників.....	20
Олійник В.С., Руснак А.В. Теоретико-методичні засади підвищення інноваційно-інвестиційної активності та привабливості аграрного сектора економіки України.....	31
Стукан Т.М., Кирилов Ю.Є. Теоретичні основи дослідження поняття «економічне управління підприємством».....	35
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ВИРОБНИЦТВА.....	43
Бойко В.О., Бойко Л.О. Методичні засади оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств.....	43
Галат Л.М. Сучасний стан розвитку зернового виробництва в Україні....	52
Давидко А.В., Аверчева Н.О. Особливості формування та використання оборотних активів аграрних підприємств.....	62
Золотун О.В. Техніко-економічне обґрунтування використання дренажних вод для зрошення сільськогосподарських земель.....	70
Ковальов Д.В. Оцінка ресурсного потенціалу аграрних підприємств Херсонської області.....	78
Лобода О.М., Кириченко Н.В. Вирішення задачі управління аграрного сектору економіки за допомогою достатніх умов оптимальності.....	86
Мохненко А.С. Концепція структурних перетворень у сільському господарстві у контексті спеціалізації підприємств.....	97
Панкратьєва Т.Л. Сучасний стан виноградарства і виноробства України та перспективи подальшого розвитку галузі.....	106

Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки України

Колективна монографія

За редакцією А.В. Руснак

Умовн.друк.арк. 23,1

Видається в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори статей. Думки, положення і висновки, висловлені авторами, не обов'язково відображають позицію редакційної колегії.

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

2017 р.

Технічний редактор – к.е.н., доцент Петрова О.О.

Підписано до друку 25.05.2017.

Формат 60X84 1/16. Папір офсетний. Друк різнографія.

Гарнітура Times New Roman.

Умовн.друк.арк. 23,1. Наклад 100

Віддруковано з готових оригінал-макетів у ТОВ «ВКФ «СТАР»ЛТД»

м. Херсон, вул. Петренка, 45

www.stardruk.com.ua